

ปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับกลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติ
แห่งกฎหมายตามพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมาย
และการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562¹

อรดี สังเพ็ง²

จากการศึกษาปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับกลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงประวัติ ความเป็นมา แนวคิด และทฤษฎี เกี่ยวกับกลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้ความเข้าใจว่า เนื่องจากมาตรา 77 และมาตรา 258 ค. ด้านกฎหมาย (1) ของรัฐธรรมนูญ บัญญัติให้รัฐพึงยกเลิกหรือปรับปรุงกฎหมายที่หมดความจำเป็น ไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ หรือเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพของประชาชนโดยไม่ชักช้า เพื่อมิให้เป็นภาระแก่ประชาชน แต่ในทางข้อเท็จจริงรัฐยังไม่สามารถดำเนินการยกเลิกหรือปรับปรุงกฎหมายให้เป็นไปตามหลักการดังกล่าวได้อย่างครบถ้วน และในระหว่างนั้นก็อาจเกิดกรณีที่ประชาชนถูกบังคับใช้กฎหมายซึ่งมีลักษณะดังกล่าวได้ ดังนั้น เพื่อให้เกิดช่องทางการบรรเทาและเยียวยาผลร้ายจากการบังคับใช้กฎหมายที่มีลักษณะดังกล่าวซึ่งอาจเกิดขึ้นกับประชาชนจึงสมควรกำหนดกลไกตามมาตรา 6 ไว้เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน

จากการศึกษาทำให้ทราบว่าพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 มาตรา 6 ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับกลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นขัดกับหลักทฤษฎีซึ่งนำไปสู่ประเด็นปัญหาที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง กลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 ขัดกับหลักการแบ่งแยกอำนาจ ที่ว่า “...ในกรณีที่ที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาวินิจฉัยว่า บทบัญญัติแห่งกฎหมายดังกล่าวไม่สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง ศาลจะไม่ลงโทษ หรือจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนด หรือจะกำหนดสภาพบังคับที่เป็นผลร้ายแตกต่างจากที่กฎหมายกำหนดไว้แล้วแต่กรณีก็ได้...” นั้น หมายความว่าหากประชุมใหญ่ศาลฎีกาวินิจฉัยว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายดังกล่าวไม่สอดคล้องกับหลักการที่กฎหมายบัญญัติไว้ ศาลจะไม่ลงโทษหรือจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนด หรือจะกำหนดสภาพบังคับที่เป็น

¹ บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับกลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.พันธ์เทพ วิตถอนันต์ และคณะกรรมการสอบ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คนพร จิตต์จรูญเกียรติ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณฑิลา ภักดีคง

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาเขตบางนา) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ผลร้ายแตกต่างจากที่กฎหมายกำหนดไว้แล้วแต่กรณีก็ได้ ส่งผลให้บทบัญญัติดังกล่าวเป็นกฎหมายที่ให้อำนาจศาลในการที่จะปรับเปลี่ยนผลทางกฎหมายให้แตกต่างไปจากที่ฝ่ายนิติบัญญัติกำหนดไว้ได้ ซึ่งกรณีดังกล่าวเป็นการขัดต่อหลักการแบ่งแยกอำนาจเป็นอย่างมาก เนื่องจากองค์กรตุลาการ หรือศาลนั้นมีหน้าที่เป็นผู้ใช้อำนาจในการวินิจฉัยชี้ขาดคดีข้อพิพาทในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการใช้อำนาจทางนิติบัญญัติและอำนาจบริหาร แต่ไม่ควรใช้อำนาจในการแก้ไขปรับเปลี่ยนผลแห่งกฎหมายที่ฝ่ายนิติบัญญัติเป็นผู้ตราไว้ กรณีดังกล่าวจะทำให้การถ่วงดุลของทั้งสามอำนาจธิปไตยนั้นเสื่อมเสียไปได้ นอกจากนี้โดยทั่วไปแล้วศาลย่อมมองเห็นข้อเท็จจริงเพียงเฉพาะที่ปรากฏขึ้นในคดีที่ตนกำลังพิจารณาอยู่เท่านั้น แต่ศาลกลับต้องวินิจฉัยว่าบทกฎหมายที่จะใช้บังคับแก่คดีนั้น ๆ จำเป็นต่อสังคมในภาพรวมหรือไม่ ประกอบกับศักยภาพในการวินิจฉัยความจริงของตัวผู้พิพากษาหรือตุลาการในที่ประชุมใหญ่แต่ละท่านเอง ซึ่งอาจไม่สามารถตอบคำถามสังคมได้อย่างแท้จริงว่าบทบัญญัติหนึ่ง ๆ นั้นยังมีความจำเป็นต่อสังคมหรือไม่ เนื่องจากท่านเหล่านั้นมิใช่ตัวแทนของประชาชนในการที่จะตัดสินความจำเป็นและความเหมาะสมของบทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้น ๆ อย่างแท้จริง การกำหนดบทบาทให้ศาลเป็นผู้ประกาศว่ากฎหมายนั้น ๆ ไม่จำเป็นต่อสังคมเป็นการกำหนดบทบาทให้องค์กรศาลเป็นเสมือนผู้แทนหรือกระบอกเสียงของประชาชนในชาติ การกำหนดให้ศาลเป็นผู้พิจารณาว่ากฎหมายฉบับหนึ่ง ๆ ยังมีความจำเป็นอยู่หรือไม่ มิใช่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญหรือไม่ ซึ่งแท้จริงแล้วควรเป็นหน้าที่ของฝ่ายนิติบัญญัติ มิใช่ฝ่ายตุลาการแต่อย่างใด

ประเด็นปัญหาที่สอง กลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 ขัดกับหลัก “ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” (*nulla poena sine lege*) ในส่วนที่ว่าที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาสามารถกำหนดสภาพบังคับที่เป็นผลร้ายอื่น แทนที่โทษทางอาญาที่ฝ่ายนิติบัญญัติออกได้นั้น เห็นว่าขัดกับหลัก “ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” (*nulla poena sine lege*) เนื่องจากหากที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาเห็นว่า บทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้น ไม่สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง ศาลจะไม่ลงโทษ หรือจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนด หรือจะกำหนดสภาพบังคับที่เป็นผลร้ายแตกต่างจากที่กฎหมายกำหนดไว้แล้วแต่กรณีได้ เท่ากับว่า หากฝ่ายนิติบัญญัติกำหนดผลของการกระทำผิดกฎหมายนั้น ๆ ว่า ต้องมีโทษทางอาญามาตรา 18 แต่ถ้าหากที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาเห็นว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้น ไม่สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง ก็สามารถกำหนดสภาพบังคับอื่นที่มีผลร้ายให้แตกต่างจากกฎหมายที่ฝ่ายนิติบัญญัติกำหนดไว้ได้ ตัวอย่างเช่น หากที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาไม่ใช้โทษจำคุกหรือปรับลงโทษกับจำเลยเพราะที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาเห็นว่ากฎหมายอาญาที่นำมาฟ้องจำเลยนั้นไม่จำเป็นแล้ว ที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาอาจสั่งให้จำเลยไปเข้าค่ายปรับทัศนคติแทนการจำคุกได้ กรณีดังกล่าวถือเป็นการขัดกับหลัก “ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” นั้นเอง

ประเด็นปัญหาที่สาม กลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 ขัดกับหลักความมั่นคงแน่นอนทางกฎหมาย กล่าวคือ การลงโทษทางอาญาเป็นมาตรการที่รุนแรงที่สุดของรัฐที่ใช้กับประชาชนในรัฐ ฉะนั้น รัฐต้องบัญญัติกฎหมายให้ชัดเจนที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ โดยต้องหลีกเลี่ยง

การใช้ถ้อยคำที่กำกวมไม่แน่นอน ทั้งนี้ เพื่อให้จะให้บุคคลทราบได้ว่ารัฐต้องการให้เขาประพฤตินหรือไม่ ประพฤตินอย่างไร แต่จากถ้อยคำที่บัญญัติอยู่ในพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พุทธศักราช 2562 มาตรา 6 วรรคหนึ่ง ที่ว่า “คำวินิจฉัยของที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดไม่สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง ให้ใช้ได้กับคดีทั้งปวงที่ศาลยุติธรรมมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดี และในการนี้ให้ผู้รักษาราชการตามกฎหมายดังกล่าวดำเนินการเพื่อให้มีการแก้ไขกฎหมายนั้นให้สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง โดยเร็ว” ซึ่งบทบัญญัตินี้ก่อให้เกิดปัญหาว่าในที่สุดแล้วกฎหมายที่ที่ประชุมใหญ่ของศาลฎีกาเห็นว่าไม่จำเป็นดังกล่าวยังมีผลบังคับใช้อยู่หรือไม่ และการที่บทบัญญัติมาตรา 6 ได้กำหนดให้คำวินิจฉัยของที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาที่ว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดไม่สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง ใช้ได้กับคดีทั้งปวงที่ศาลยุติธรรมมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งในกรณีดังกล่าว

ผู้ศึกษาเห็นว่าการบัญญัติเช่นนี้ย่อมเป็นการให้ความสำคัญกับคำวินิจฉัยของที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาเสมือนหนึ่งว่าเป็นที่มาของกฎหมายอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งย่อมเป็นปัญหาสำหรับประชาชนที่อาจไม่มีโอกาสได้อ่านคำวินิจฉัยดังกล่าว กรณีเช่นนี้จึงเป็นการขัดกับหลักความมั่นคงแน่นอนทางกฎหมาย

จากการศึกษาค้นคว้ากลไกการโต้แย้งหรือตรวจสอบบทบัญญัติแห่งกฎหมายดังกล่าว ผู้ศึกษาพบว่า มีข้อเสนอแนะ คือ

1. ใช้กระบวนการทางนิติบัญญัติในการแก้ปัญหา โดยดำเนินการให้มีการตราพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พุทธศักราช 2562 เพื่อยกเลิกความในมาตรา 6 และเรียกคืนอำนาจในการเปลี่ยนแปลงบทบัญญัติของกฎหมายจากฝ่ายตุลาการกลับคืนสู่ฝ่ายนิติบัญญัติดังเช่นที่ควรจะเป็น ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแก้ปัญหาในระยะยาวรัฐบาลควรกำหนดเป็นนโยบายและเสนอเรื่องให้รัฐสภายกเลิกกฎหมายที่ไม่จำเป็น รวมทั้งแปรรูปกฎหมายอาญาบางเรื่องให้เป็นโทษทางปกครอง นอกจากนี้ บรรดาความผิดอาญาที่ยังจำเป็นแต่กระจัดกระจายไปบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติที่มีโทษทางอาญาต่าง ๆ ควรพิจารณาขุดฐานความผิดตามพระราชบัญญัตินั้นและรวมเป็นประมวลกฎหมายอาญา เพื่อให้ประชาชนทั่ว ๆ ไปนั้นสามารถเข้าถึงกฎหมายได้โดยง่าย

2. ใช้กระบวนการทางตุลาการในการแก้ปัญหา โดยให้มีการดำเนินการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญได้พิจารณาวินิจฉัยว่ามาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พุทธศักราช 2562 ขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ เนื่องจากบทบัญญัตินี้ดังกล่าวถูกบัญญัติขึ้น โดยเกินเลยไปจากเจตนารมณ์ของ มาตรา 77 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ทั้งยังเป็นการขัดต่อหลักการแบ่งแยกอำนาจที่รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวได้รับรองไว้ในมาตรา 3 ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ โดยอาศัยวิถีทางตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 212 รวมทั้งรัฐธรรมนูญฉบับก่อน ๆ ที่ได้สร้างกลไกให้ประชาชนคัดค้านว่ากฎหมายอาญาไม่จำเป็นและขัดรัฐธรรมนูญได้ โดยให้สิทธิจำเลยสามารถคัดค้านได้ว่ากฎหมายอาญานำมาฟ้องตนขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ โดยกำหนดให้ศาลยุติธรรม ศาลปกครอง หรือศาลทหารมีอำนาจเสนอประเด็นนี้ไปยังศาล

รัฐธรรมนูญ หรือตามมาตรา 231 (1) ซึ่งกำหนดให้ผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจเสนอคดีต่อศาลรัฐธรรมนูญ โดยประชาชนอาจร้องเรียนไปยังผู้ตรวจการแผ่นดินก่อนก็ได้ และเมื่อศาลรัฐธรรมนูญชี้ขาดว่ากฎหมายขัดรัฐธรรมนูญ กฎหมายนั้นก็จะเป็นอันบังคับมิได้ ทั้งนี้ ศาลรัฐธรรมนูญนั้นมีหลักการในการตัดสินคดีคือหลักความจำเป็นและหลักความได้สัดส่วนที่บัญญัติอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 26 เป็นฐานในการชี้ว่ากฎหมายอาญาใดไม่จำเป็นหรือไม่ได้สัดส่วน ซึ่งเป็นกฎหมายที่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญได้อยู่แล้ว โดยหลักความจำเป็นและหลักได้สัดส่วนในการออกกฎหมายที่กระทบสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่อยู่ในรัฐธรรมนูญ มาตรา 26 นั้น เป็นสิ่งเดียวกันกับที่บัญญัติไว้ในมาตรา 5 วรรคหนึ่ง และมาตรา 6 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พุทธศักราช 2562 นั่นเอง ส่วนการใช้คำที่ต่างกัน ระหว่างคำว่า “ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ” ซึ่งกรณีนี้เป็นอำนาจของศาลรัฐธรรมนูญในการชี้ขาด กับคำว่า “ไม่สอดคล้องกับมาตรา 5 วรรคหนึ่ง” ซึ่งเป็นอำนาจของที่ประชุมใหญ่ศาลฎีกาในการชี้ขาด ซึ่งทั้งสองคำนี้เป็นคำที่ใกล้เคียงกัน แม้จะเขียนต่างกันแต่ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความหมายเช่นเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

กิตติศักดิ์ ปรกติ. นิติวิธีในระบบชีวิลลอว์และคอมมอนลอว์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546.

เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค 1. กรุงเทพมหานคร: หจก.จิรัชการพิมพ์, 2549.

คณิต ณ นคร. กฎหมายอาญาภาคทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2547.

คณิต ณ นคร. หลักกฎหมายและพื้นฐานการเข้าใจ. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546.

จันทิรา เอี่ยมมยุรา. “เอกสารประกอบการบรรยายวิชา น.250 กฎหมายมหาชนเบื้องต้น เรื่อง “หลักการพื้นฐานของกฎหมายมหาชน” หัวข้อ 1. ทฤษฎีอำนาจอธิปไตย

2. นิติรัฐ ชุด I” ภาควิชากฎหมายมหาชน คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กันยายน, 2547.

ทวีเกียรติ นະกนิษฐ. กฎหมายอาญาหลักและปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : นิติธรรม, 2545.

วิษณุ เครืองาม. ปรัชญารากฐานในกฎหมายมหาชน. เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา กฎหมายมหาชน หน่วยที่ 1-7 สาขานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี, 2527.

เสน่ห์ จามริก (แปล). ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522.

เสถียร หอมขจรและคณะ. ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2548.

หยุด แสงอุทัย. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2545.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. หลักกฎหมายอาญา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546.

บทความ

เกวลี มโนภินิเวศ. “ปัญหาความสัมพันธ์ในการลงโทษทางปกครองและการลงโทษทางอาญา”. วารสารบัณฑิตศึกษานิติศาสตร์, (ตุลาคม 2551): 143-147.

สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล. เสวนาวิชาการพัฒนาการของกฎหมายอาญา 111 ปี กฎหมาย อาญาจากอดีตสู่อนาคต, (เมษายน 2561).

สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, หลักความชอบด้วยกฎหมายในกฎหมายอาญา Principe de la legalite criminelle, รวมบทความทางวิชาการเนื่องในโอกาสครบรอบ 84 ปี ศาสตราจารย์จิติ ดิงศักดิ์, 11.

วิทยานิพนธ์

เกวลี มโนภินิเวศ. “ปัญหาความสัมพันธ์ในการลงโทษทางปกครองและการลงโทษทางอาญา”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551.

สุกัญญา เจริญวัฒนสุข. “บทบาทศาลในการพัฒนาบทบัญญัติกฎหมายสารบัญญัติ”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

องค์อาสน์ เจริญสุข. “เกณฑ์การแบ่งแยกความผิดทางอาญาและความผิดทางปกครอง”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553.

อรรถสิทธิ์ กันมล. “ปัญหาการนำโทษทางปกครองมาใช้ควบคู่กับโทษทางอาญา”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.

รายงานวิจัย

กฤษณ์ วสินนท์. ร่างรายงานการวิจัยเรื่องมาตรการบังคับทางปกครอง : ศึกษากรณีการ แยกการปรับทางปกครองออกจากโทษปรับทางอาญาของประเทศฝรั่งเศส เสนอสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, พฤษภาคม 2547.

คณะกรรมการปรับปรุงกฎหมายเพื่อการพัฒนาประเทศ. รายงานการศึกษาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ในการกำหนดโทษอาญา. สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2547.

วรเจตน์ ภาคีรัตน์. รายงานการศึกษาวิจัยเรื่อง “วิธีปฏิบัติราชการทางปกครองในระบบกฎหมาย เยอรมัน”. เสนอคณะกรรมการกฤษฎีกา, พฤษภาคม 2548.

ศุภวัฒน์ สิงห์สุวรรณ. บันทึกเสนอผลการศึกษาค้นคว้ากฎหมายต่างประเทศ “การใช้ โทษทางปกครองและโทษทางอาญาควบคู่กันเพื่อลงโทษการกระทำผิดกรณีเดียว”. เอกสารเสนอ คณะกรรมการวิธีปฏิบัติราชการทางปกครอง เพื่อพิจารณาในการ ประชุม วันที่ 1 ธันวาคม 2547

เอกสารอื่น ๆ

เอกสารกรอบแนวทางการศึกษาและปรับปรุงกฎหมายเพื่อป้องกันมิให้มีการใช้ประโยชน์จากโทษอาญาที่ไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกฎหมายอันเป็นการ ดำเนินการเพื่อให้สอดคล้องกับมาตรา 77 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แนบท้ายหนังสือสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ที่ นร 0913/4 ลงวันที่ 12 มกราคม 2561.

คณะกรรมการการวิสามัญบัญญัติเจตนารมณ์. จดหมายเหตุ และตรวจรายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ. “เจตนารมณ์ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550”.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. “การปฏิรูปกฎหมายของประเทศเกาหลีใต้”. สรุปผลการศึกษาดูงานเกี่ยวกับการปฏิรูปกฎหมาย ณ ประเทศเกาหลีใต้ ระหว่างวันที่4-8 กันยายน 2560.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

.ความหมายของ “malum prohibitum”. [Online]. Available URL: <https://Dictionaly.law.com>, 2020 (สิงหาคม 3)

.ความหมายของ “malum in se”. [Online]. Available URL: <https://Dictionaly.law.com>, 2020 (สิงหาคม 3).

. การพัฒนาคุณภาพของกฎหมายเกาหลีใต้. [Online]. Available URL: <https://ombudsman.kotra.or.kr:446/eng/rli/lgs/na.do?mode=view&blNo= 20052862020>, (สิงหาคม 7)

กฎหมาย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560

พระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562

ประมวลกฎหมายกฎหมายอาญา

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์